

¹Şahru PİLTEN UFUK, ²Gülhiz PİLTEN

¹Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Sakarya, Türkiye (sspilten@gmail.com) ORCID: 0000-0002-5548-508X

²Doç. Dr., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk Kazak Üniversitesi, Bilim Teknolojileri
Bölümü, Türkistan, Kazakistan (gulhizp@yahoo.com.tr) ORCID: 0000-0001-5575-2568

**TÜRK ÇOCUK EDEBİYATINDA TOPLUMSAL CİNSİYET (1):
SOSYAL AKTÖR OLARAK KIZ'IN TEMSİLİ***

Özet

Çocuk edebiyatı ürünleri; çocukları hayata hazırlama, onlara örnek olma ve deneyim kazandırma açısından önemli işleve sahiptir. Çocuk hangi yaş grubunda olursa olsun, okuduğu öykülerin kahramanlarıyla özdeşleşir ve bu karakterlerden kendine bir model yaratır. Çocukların günlük hayatta yaşadıkları problemlerin çözümü için gerekli beceriyi kazanmalarında hayalî karakterlerin önemli bir payı vardır. Çocuklar zihinlerinde oluşan sorulara kitaplardaki bu karakterler aracılığıyla yanıt ararlar.

Bu çalışma Türk çocuk edebiyatında kız kavramının farklı boyutlarda incelenmesinin planlandığı bir araştırma dizisinin ilkidir. Bu çalışmada Türk çocuk edebiyatında kız kavramının nasıl temsil edildiği, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rolleri bağlamında araştırılmıştır. İncelemede, derlem temelli bir yaklaşımla büyük bir veri tabanına dayanan nesnel ve daha genelleştirilebilir sonuçlara ulaşılması hedeflenerek eş dizim çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda öncelikle kız'ın Türk çocuk edebiyatı üzerine en kapsamlı derlem olan *Türk Çocuk Yazını Derlemi*ndeki eş dizimlilikleri belirlenmiş ardından Van Leeuwen'in (1996) sosyal aktörlerin temsilinde önemini vurguladığı üst belirleme, işlevselleştirme, kimlik, değerlendirme, isimlendirme, bireyselleştirme, benzeşim, belirsizlik, farklılaştırma kategorileri açısından değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda Türk çocuk edebiyatı eserlerinde yer verilen eş dizim örüntülerinin, çocukların zihninde toplumsal cinsiyet kalıpları çerçevesinde çizilen bir kız prototipi oluşmasına sebebiyet verebileceğini ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Edebiyatı, Sosyal Aktör Olarak Kız, Toplumsal Cinsiyet, Cinsiyet Rollerini.

*Geliş Tarihi: 21 Şubat 2022 – Kabul Tarihi: 20 Mart 2022

Date of Arrival: 21 February 2022 – Date of Acceptance: 20 March 2022

Келген күні: 21 ақпан 2022 ж. – Қабылданған күні: 20 наурыз 2022 ж.

Поступило в редакцию: 21 февраль 2022 г. – Принято в номер: 20 Март 2022 г.

¹Şahru PİLTEN UFUK, ²Gülhiz PİLTEN

¹ Assoc. Prof. Sakarya University Department of Turkish Language and Literature, Sakarya, Turkey (sspilten@gmail.com) ORCID: 0000-0002-5548-508X

² Assoc. Prof. Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Bilim Teknolojileri Bölümü, Turkestan, Kazakhstan (gulhizp@yahoo.com.tr) ORCID: 0000-0001-5575-2568

GENDER IN TURKISH CHILDREN LITERATURE (1): THE REPRESENTATION OF GIRL AS A SOCIAL ACTOR

Abstract

Children's literature products; have an important function in terms of preparing children for life, setting an example for them and giving them experience. Regardless of the age group, the child identifies with the heroes of the stories he / she reads and creates a model for himself from these characters. Fictional characters have an important role in helping children acquire the necessary skills to solve the problems they experience in daily life. Children seek answers to the questions that arise in their minds through these characters in the books.

This study is the first of a series of studies in which the concept of girl in Turkish children's literature is planned to be examined in different dimensions. In this study, the representation of the term *girl* in Turkish children's books was investigated in the context of gender and gender roles. In the study, the collocation analysis method was used with a corpus-based approach, aiming to reach objective and more generalizable results based on a large database. In this context, firstly, the collocations of the *kız (girl)* in the Turkish Children's Literature Corpus, which is the most comprehensive corpus on Turkish children's literature, were determined and then evaluated in terms of overdetermination, identification, appraisal, nomination, individualisation, assimilation, indetermination, and differentiation categories, which Van Leeuwen (1996) emphasized the importance in the representation of social actors. As a result of the analysis, it has been revealed that the collocation patterns in Turkish children's literature can cause the formation of a girl prototype drawn in the minds of children within the framework of gender stereotypes.

Keywords: Children Literature, Girls as Social Actor, Gender, Gender Roles.

Giriş

Cinsiyet, yaşına, ekonomik düzeyine, eğitim durumuna, ırkına, rengine, milletine, diline bakmaksızın tek tek tüm insanları içine alan en önemli sınıflamalardan biridir. Cinsiyetin, biyolojik ve toplumsal olmak üzere iki boyutu vardır. Biyolojik cinsiyet “bireye üreme içinde ayrı bir rol veren ve erkekle dişiyi ayırt ettiren yaradılış özelliği”dir (GTS). Toplumsal cinsiyet kadın veya erkek olmaya toplumun yüklediği anlam ve beklentileri ifade etmektedir. Biyolojik cinsiyet değişmeyen ve doğal olandır. Toplumsal cinsiyet ise kültürel bir yapıya karşılık geldiği için toplumun yapısına, örf, âdet ve inançlarına göre değişebilir. Toplumlarda kadın ve

erkeğe kültüre uygun olarak atfedilen nitelikler, kadınlar ve erkekler arasında ayırıcı roller oluşturur. İşte bu roller, toplumsal cinsiyet rolleridir [1, s.140; 2, s. 540; 3, s. 29; 4, s. 4; 5, s. 34].

Kız ve erkek çocuklar küçük yaştan itibaren yetiştikleri toplumun kültürüyle paralel olarak kadın ve erkek toplumsal cinsiyet rolleriyle donanırlar. Bu yüzden çocukların kendilerine doğru rol model teşkil edebilecek eserlerle karşılaşması sağlanmalı, kalıp yargılar ve cinsiyet ayrımcılığı içeren, hayata önyargıyla yaklaşmalarına sebebiyet veren eserlere maruz bırakılmamalarına özen gösterilmelidir [6, s. 695]. Çocuk edebiyatı ürünlerinin çocukları hayata hazırlama, onlara örnek olma ve deneyim kazandırma açısından önemli işleve sahip olduğu; çocukların okuduklarını içselleştirerek hayalî kahramanlarla kendilerini özdeşleşip bu karakterlerden kendilerine bir model yarattığı unutulmamalıdır [7, s. 35; 8, s. 83]. Bu nedenle çocuk edebiyatı yapıtları, çocuğun cinsiyet kalıplaşmalarını derinden etkileyecek eleştirel bir bilinç kazanmasına katkı sunacak biçimde yapılandırılmalıdır [9, s. 566]. Bu durum, çağdaş toplumun gereklerine de uygun olarak cinsiyet ayrımcılığına karşı değişen rollerin edinilebilmesini de kolaylaştıracaktır.

Konunun önemine binaen çocuk edebiyatında toplumsal cinsiyet konusunda çok sayıda akademik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar, betimsel ve deneysel çalışmalar olarak ikiye ayrılabilir. Deneysel nitelikteki çalışmalarda genellikle kalıp yargısal olmayan çocuk edebiyatı metinleri okutulan çocukların, toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının çeşitli alanlarına ilişkin (meslekler, oyuncak seçimi, kişilik özellikleri, ev işleri ve anne-baba rolleri gibi) algı ve tutumlarında bir değişiklik olup olmadığı araştırılmıştır [10; 11; 12; 13; 14; 15]. Betimsel çalışmalarda ise içerik analizi ve betimsel analiz yöntemleriyle sinema filmlerinde, televizyon dizilerinde, reklamlarda, gazete haberlerinde, ders kitaplarında ve edebiyat metinlerinde yer alan cinsiyetçi öğelerin belirlenmesine odaklanılmıştır [16; 17; 18; 19; 20; 21]. Bu bağlamda bir çocuk edebiyatı yapıtının cinsiyetçi olup olmadığına karar vermek için (i) kadın-erkek sayısındaki denge, (ii) karakterlerin geleneksel olmayan roller içinde gösterilmiş olup olmadıkları, (iii) kadın karakterlerin de erkekler kadar baskın, etkin, yetenekli ve bağımsız karakterler olup olmadıkları, (iv) kadın karakterlerin çocuk okurların öykünecekleri edimler içinde gösterilip gösterilmedikleri, (v) yapıtlarda ağır basan karakterlerin toplumsal cinsiyet bağlamında gerçek yaşamdan farklı birtakım işleri başarıp başaramadıkları, (vi) kadın karakterlerin de topluma erkek karakter kadar katkı sağlayıp sağlamadıkları gibi unsurlar üzerinde durulmuştur [22, s.11].

Bu çalışmada Türk çocuk kitaplarında *kız* kavramının nasıl temsil edildiği, toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rolleri bağlamında araştırılmıştır. İncelemede, uluslararası literatürde toplumsal cinsiyet araştırmalarında son dönemlerde kullanılmaya başlanan [23; 24; 25; 26; 27] eş dizim çözümlemesi yöntemi kullanılmıştır. Böylelikle derlem temelli bir yaklaşımla büyük bir veri tabanına dayanan nesnel ve daha genelleştirilebilir sonuçlara ulaşılması hedeflenmiştir. Bu bağlamda bu çalışma, eş dizim çözümlemesinin toplumsal tutumların tespitinde, özellikle de cinsiyet, yaş ve davranış kalıp yargıları belirlemede ve toplumsal aktörlerin temsil edildiği asimetrik biçimlerin ve gizli anlamların yapı sökülümünde kullanımına yönelik örnek bir uygulama ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın konu, kapsam ve yöntem açısından özgün değere sahip olduğu ve Türk akademisi için öncü bir çalışma olacağı görülmektedir.

Yöntem ve Sınırlılıklar

Eş dizimlilik derlem dil bilimi literatüründe “iki veya daha fazla sözcüğün alışkanlıktan kaynaklanan birlikte kullanımı” [28, s.170] veya istatistiksel bir bakış açısıyla “bir sözlük biriminin metin bağlamında rastlantısal orandan çok daha fazla ortaya çıkan ilişkisi” şeklinde tanımlanır [29, s. 6]. Eş dizim kavramıyla ilgili tespitler daha önceki yıllara dayanmakla birlikte eş dizimlenmenin dijital dönemi olarak da adlandırılabilir eş dizimliliğin sayısal ve derlem temelli bir olgu olarak kabul edilmesi 1987’de Sinclair’in hazırladığı *COBUILD English Language Dictionary*’nin ilk baskısıyla ortaya çıkmaya başlar. Eş dizimlilikle ilgili çalışmalar arttıkça bu olgunun iki ya da daha fazla kelimenin bir arada bulunmasından öte anlamla ve metin yapısıyla da ilişkili olduğu görülür, anlamı oluşturma ve yansıtma özelliği olduğu tespit edilir [30]. Bu tespitler doğrultusunda “anlamın anahtarı” olarak nitelendirilmeye başlanan eş dizimlilik [31, s. 92], başta derlem dil bilim olmak üzere bilgisayarlı dil bilim, yapay zekâ çalışmaları, sözlükçülük, dil öğretimi / öğrenimi, çeviri bilimi, edebiyat eleştirisi, edebiyat, metin dil bilimi, toplum dil bilimi gibi çok farklı disiplinlerde dil incelemelerinin temel araçlarından biri hâline gelir.

Bir kelimenin eş dizimlileri, *uygunluk analizi (concordance analysis)*, *kelime eş dizimi çözümlemesi (word collocation analysis)* veya *eş dizim çözümlemesi (word collocation analysis)* olarak adlandırılan yöntem kullanılarak belirlenir. *Düğüm (node)* adı verilen anahtar kelimenin birlikte kullanıldığı kelimelerin tespitinde hazır derlemlerden yararlanılabildiği gibi

AntConc [32] veya *WordSmith Tools* [33] gibi bağımlı dizin aracı (*concordance*) yazılımlarından da yararlanılabilir. Her iki seçenekte de araştırmacı araştırma soruları dâhilinde *düğüm* sözcüğün sağından ve solundan kaç sözcüğün inceleneceğini yani derlem dil bilim terimiyle *aralığı* (*span*) belirler. Belirlenen aralıkta *düğüm* sözcükle birlikte kullanılan ifadeler istatistiksel olarak hesaplanan tekrar oranlarına göre sistem tarafından otomatik sıralanır. Daha sonraki aşama ise verilerin yorumlanmasıdır. Bu aşama eş dizim çözümlenmesini bir bilgisayar analizi olmaktan uzaklaştırarak insan merkezli hâle getirir.

Bu çalışmada *kız* kelimesinin Türk çocuk edebiyatı eserlerindeki eş dizimlenme özelliklerinin tespiti için bu alandaki en kapsamlı derlem olan *Türk Çocuk Yazını Derlemi* (TÇYD) [34] kullanılmıştır. Derlem, yayınevi, yazar ve tür çeşitliliği, çocukların tercih etme oranı göz önüne alınarak seçilen 1970-2012 yılları arasında yazılmış 1089 kitabı içine almaktadır. 10 milyon sözcükbirimden (+/-) oluşmaktadır. Ayrıca serbest sorgu bölümünden anahtar kelime sorgusu yapılarak aranan kelimenin geçtiği cümle örnekleri yer aldığı kitap ismiyle birlikte görüntülenebilmektedir.

TÇYD’de yapılan *kız* sorgusu sonucunda *kız* kelimesinin geçtiği 33.220 adet cümle tespit edilmiştir. TÇYD anahtar kelimenin eş dizimlilik özelliklerini hesaplamak üzere geliştirilmemiştir. Eş dizimlilik çözümlenmesinin uygulanması için uygulama kolaylığı göz önüne alınarak *AntConc* 3.5.8 uygulaması kullanılmıştır. Uygulamaya yüklemek üzere anahtar kelimenin sorgu sonuçları kopyalanarak bir txt dosyasına kaydedilmiştir. Dosyalar manuel olarak incelenerek eş sesli kullanımlar (*kız*, *kız-*), sorgu kelimesini içerdiği için sonuçlara dahil edilen kelimeler (*kızak*, *Kızılderili*, *sakız* vb.) çıkartılmıştır. Ardından uygulamada bir sorun çıkmaması için Türkçe karakterler değiştirilmiştir. Daha sonra dosyalar *AntConc* 3.5.8 uygulamasına yüklenerek eş dizim çözümlenmesi yapılmıştır.

25.951 adet *örnekçe* (token) üzerinde yapılan eş dizim çözümlenmesi sonucunda elde edilen veriler kullanılarak *kız* sınıfının Türk çocuk edebiyatındaki temsili Van Leeuwen’in [35] sosyal aktörlerin temsilinde önemini vurguladığı işlevselleştirme, kimlik, değerlendirme, isimlendirme, belirsizlik, üst belirleme kategorileri açısından değerlendirilmiştir. Üstbelirleme, belirsizleştirme, farklılaştırma ve isimlendirme kategorileriyle ilişkili yapılan incelemede arama aralığı *düğüm* sözcüğün sağında ve solundaki 5 kelime olarak belirlenmiştir. Diğer kategorilerle ilişkili yapılan incelemelerde *kız* kelimesinin sıfat eş dizimlilikleri baz alınmış ve arama aralığı anahtar kelimenin solundaki ikiden fazla kullanılan iki kelime ile sınırlandırılmıştır.

Bulgular ve Yorum

1. Üstbelirleme

Bu bölümde Türk çocuk edebiyatındaki temsillerinden hareketle *kız* kelimesinin kapsamı nedir? Hangi sosyal aktörler kız olarak isimlendirilir? *Kız olarak nitelendirmede kullanılan ölçütler nelerdir?* sorularına cevap aranmaktadır. Bu bağlamda öncelikle belli başlı Türkçe sözlüklerde *kız* kelimesinin tanımlarından hareketle *kız* kelimesinin sözlük sınırlamaları belirlenmiş daha sonra bu sınırlılıklar *kız* kelimesinin derlemdeki kullanımlarıyla karşılaştırılmıştır.

Kız kelimesi TDK Güncel Sözlükte [36] 3 farklı anlamda tanımlanmıştır:

1. *Dişi çocuk.*
2. *Üzerinde kadın resmi bulunan iskambil kâğıdı.*
3. *Dişi cinsten birine daha yaşlı biri tarafından kullanılan bir seslenme sözü.*

Kubbealtı Lügatinde ise *kız* kelimesi daha ayrıntılı olarak tanımlanmıştır:

1. *Dişi cinsten olan evlât*
2. *Dişi cinsten çocuk yaşta kimse*
3. *Evlenmeye aday dişi insan*
4. *Bir erkekle ilişkide bulunmamış dişi, bâkire, kız oğlan kız.*
5. *Dişi cinsten olan genç kimseler için kullanılan hitap sözü*
6. *Ev işlerine bakan dişi cinsten çocuk veya genç kız, besleme.*
7. *İskambilde üzerinde kız resmi bulunan kâğıt, dam*

Yukarıda görüldüğü gibi sözlüklerde *kız* kelimesinin temsil ettiği yaş aralığı [+ÇOCUK] veya [+GENÇ] şeklinde verilmiştir. Bununla birlikte Türk çocuk edebiyatı eserlerinde *yetişkin* kelimesi *kız* kelimesiyle birlikte kullanılma alışkanlığına sahip olduğu belirlenmiştir. Bu kullanımlar *kız* sınıfına [+YETİŞKİN] sınırlılığı kazandırmaktadır:

Yetişkin kızlarla erkeklerin tercih ettikleri...

Vezirin yetişkin bir kızı varmış.

Yıldız yetişkin bir genç kız olduğunda adanın tüm delikanlıları bu gizemli kızın tutkunu oldular.

Ayrıca Türk çocuk edebiyatı eserlerinde *kız* kelimesi *yaşlı* kelimesiyle ve ileriki yaşları ifade eden kelimelerle de birlikte kullanılabilir. Bu kullanımlar *kız* sınıfına [+YAŞLI] sınırlılığı kazandırmaktadır:

O sırada bahçeye çıkan yaşlı kız, bir çıtırtı duyup korkmuş.

Ana doksan yaşında kız yetmiş yaşındaydı.

Ama Tanrının işine karışılmaz bu yetmişlik kızın çok güzel bir sesi vardı.

Tanımlarında *kız* kelimesi için [+EVLENMEMİŞ] sınırlaması verilmekle birlikte derlemdeki eş dizimlileri kelimenin [-EVLENMEMİŞ] sınırlamasına da sahip olabildiğini göstermektedir:

Ardından bir şoförle, sonrasında bir Iraklıyla evlilik yapmış kız.

Kız ile kocası saraydan ayrılıp giderlerken arkalarından büyük bir patlama sesi duyulmuş.

İşte kız, o sırada saz çalanların arasında kocasının da bulunduğunu görmüş.

Van Leeuwen [35, s. 61], aynı sosyal aktörün aynı anda birden fazla sosyal pratiğin katılımcısı olarak temsil edilmesini, [+X], [-X] şeklinde birbirine zıt sınırlamalara sahip olmasını *üstbelirleme* (overdetermination) olarak isimlendirir. Yukarıdaki tespitler Türk çocuk edebiyatı eserlerinde *kız* kelimesinin birbirine zıt sayılabilecek çok sayıda temsili içine aldığı ve üstbelirleme kategorisine dâhil olduğunu göstermektedir.

2. İşlevselleştirme

Van Leeuwen [35, s. 65], sosyal aktörleri ve onların metinde temsillerini “seçenekler dizisi” veya bir sistem ağı olarak tanımlar. Bu sistem ağında insanların kimliğinin bir faaliyet açısından, yaptığı bir şey, meslek, rol veya işlev açısından tanımlanması *işlevselleştirme* (functionalization) olarak adlandırılır [35, s. 54]. Derlemde *kız* kavramının *meslek* ve *işlev* açısından işlevselleştirildiği görülmüştür:

Meslek: Derlemde *kız* kelimesini nitelendiren 26 meslek ismi tespit edilmiştir. Bu mesleklerden çoğunluğu hizmet sektörüyle ilişkilidir: *çoban kız, hizmetçi kız, çiçekçi kız, oduncu kız, işçi kız, iplikçi kız, çiftçi kız, çırak kız, balıkçı kız, bakıcı kız, tayfa kız, sekreter kız, ... satan kız (bebek, çiçek), garson kız, kibritçi kız, satıcı kız.*

Eğitim sonucu elde edilen az sayıda meslek *kız* kelimesiyle ilişkilendirilmiştir: *balerin kız, hemşire kız, ebe kız, oyuncu kız, kemancı kız, gazeteci kız.*

Fantastik meslekler ifade eden iki örneğe rastlanmıştır: *büyücü kız, düş satıcısı kız.*

İşlev: *Kızın işlevsel temsilleri nispeten azdır: nakış işleyen kız, kilim dokuyan kız, ... toplayan kız (çiçek, fındık), içecek veren kız, çıkırığın başında çalışan kız, tarlada çalışan kız, giysi taşıyan kız, çorba getiren kız, danışmadaki kız.*

3. Kimlik

Kimlik sınıfında sosyal aktörler ne yaptıklarına göre değil ne olduklarına göre temsil edilir. Kimlik (identification) kategorisinin üç alt kategorisi

bulunur: *sınıflandırma* (classification), *ilişkisel kimlik* (relational identification) ve *fiziksel kimlik* (physical identification) [35, s. 54].

3.1 Sınıflandırma

Sınıflandırma kategorisinde, insanlar belirli bir toplum veya kurumun insan sınıfları arasında ayırım yaptığı ana kategoriler açısından (yaş, cinsiyet, sınıf, etnik köken vb.) tanımlanır. Derlem üzerinde yapılan inceleme, *kız*'ın *yaş*, *ırk* ve *sınıf* olmak üzere üç kategori arasından temsil edildiğini göstermektedir.

Yaş: Derlem üzerinde *kız* sözcüğünün sıfat eş dizimlileri üzerinde yapılan araştırma çocuk edebiyatı ürünlerinde *kız*'a yönelik yapılan sınıflandırmanın en sık yaş açısından gerçekleştirildiğini göstermektedir¹: ***küçük kız*, *minik kız*, *küçük kız*, *minimini kız*, *ufak kız*, *ufacık kız*, ***genç kız***, ... *yaşındaki kız*, ***koca kız***, *kocaman kız*, *koskoca kız*, *yeni doğan kız*, *yetmişlik kız*, ... *yaştaki kız*, *yaşıtı kız*, *yaşıtı kız*, *ergen kız*.**

İrk: Sıfat+kız şeklinde kurulmuş ırk bildiren *Romalı Kız*, *yabancı kız*, *çingene kız* ve *Amerikalı Kız* olmak üzere sayılı kullanıma rastlanmıştır. İrkla ilgili sınıflandırmalar daha çok akrabalıkla ilişkilendirilerek *Rum Kızı*, *Gürcü kızı*, *Türk kızı* vb. şeklinde isim tamlaması şeklinde yapılmıştır.

Sınıf: Sınıf temsili *köylü kız* ve *şehirli kız*; maddiyat temsili *saraylı kız*, *yoksul kız*, *zengin kız*; medeniyet temsili *ilkel kız*, *okumuş kız* ifadeleriyle ender olarak yapılmıştır. Fantastik sınıf temsili sadece *uzaylı kız* örneğinde görülmektedir. Din, siyaset vb. ile ilgili temsile rastlanmamıştır.

3.2. İlişkisel kimlik

İlişkisel kimlik, insanların birbirleriyle olan ilişkilerini (akrabalık, iş, arkadaşlığı vb.) sınıflandırır. Derlem üzerinde *kız* sözcüğünün sıfat eş dizimlileri üzerine yapılan incelemede eş dizimlilerin aşağıda listelenen beş ilişkisel kimlik üzerinde yoğunlaştığı belirlenmiştir. Bunlardan *mekân* ve *evlilik ilişkisi* Van Leeuwen'in [35] sosyal aktörlerin temsil sınıflandırmasında yer almamakla birlikte Türk çocuk edebiyatında ön plana çıkan ilişkisel kimliklerdir. *Kız* en sık evlilik ve kişisel ilişki bağlamında temsil edilmiştir. Kişisel ilişkinin daha çok beğeni/sevgi merkezli olması dikkat çekicidir:

Evlilik*: *evlenecek kız*, *evleneceğim kız*, *gelin kız*, *evleneceği kız*, *nişanlın olacak kız*, *kaçırdığı kız*, *evde kalmış kız*, *kaçan kız*, *evlenmemiş kız*, *nikah*

¹ *Küçük*, *minik* vb. sıfatlar yaşın yanı sıra boyut da bildirdiği için "fiziksel kimlik kategorisinin "boyut" alt sınıfı içine de dâhil edilmiştir.

ettiğiniz kız, evlenmeyi düşündüğü kız, alacağı kız, kocaya varan kız, istediği kız, verdiğiniz kız.

Kişisel İlişki:*sevdiği kız, sevgili kız, komşu kız, sevdiğim kız, ...da gördüğü kız (pınar başında, düşte), yanında kalan kız, gördüğüm kız, beğendiği kız, hoşlandığı kız, sevdiğin kız, beğendiğin kız, sevdiğimiz kız, beğendiğim kız, çıktığı kız.*

Akrabalık:*biricik kız, ortanca kız, üvey kız, öksüz kız, öz kız, tek kız, büyük kız, manevi kız, ilk kız, besleme kız, yetim kız, bir tanecik kız, sözde kız, ortancıl kız, ikiz kız, kimsesiz kız.*

Mekân*:*komşu kız, sınıftaki kız, oradaki kız, masaldaki kız, filmdeki kız, evdeki kız, misafir kız, konuk kız, sınıftaki kız, salıncaktaki kız, ön/yan sıradaki kız, rüyamdaki kız, ... başındaki kız (çeşme vb.), tablodaki kız, sudaki kız, okuldaki kız, mahalledeki kız, kıyıdaki kız, kasabadaki kız, kaledeki kız.*

Okul İlişkisi:*yeni kız, üniversiteli kız, ortaokul ikide okuyan kız, üniversitede okuyan kız, eğitim fakültesinde okuyan kız, biçki dikiş kursuna katılan kızlar.*

3.3. Fiziksel kimlik

Fiziksel kimlik, sosyal aktörlerin boyut, renk, görünüm, giysi vb. fiziksel özellikleri ile ilgilidir. Derlemde *kız* kelimesinin sıfat eş dizimliliklerinde en çok görülen temsil biçimidir. Derlemde *kız*'neş dizimliliklerinin yoğunlaştıkları anlam özellikleri dikkate alınarak Van Leeuwen'in [35] fiziksel kimlik sınıflandırmasına yeni kategori ve alt kategoriler eklenmiştir.

Boyut: *küçük kız, minik kız, küçücük kız, minimini kız, uzun kız, güvercin kemikli kız (ince), incecik kız, ufak kız, ufacak kız, iri kız, çelimsiz kız, uzun boylu kız, selvi boylu kız*

Renk:*sarı kız, kara kız, sarışın kız, beyazlı kız, akça pakça kız, siyah kız, pembe kız, beyaz kız, beyaz tenli kız,*

Görünüm:

i. göz: *mavi gözlü kız, kara gözlü kız, ela gözlü kız, safir gözlü kız, yeşil gözlü kız, cin bakışlı kız*

ii. saç: *uzun saçlı kız, sarı saçlı kız, sırma saçlı kız, kıvrıkcık saçlı kız, siyah saçlı kız, kırmızı saçlı kız, kına saçlı kız, esmer kız, örgülü saçlı kız, kumral saçlı kız, kısa saçlı kız,*

iii. kilo:*tombul kız, ince kız, tonton kız, şişko kız, sıska kız,*

iv. temizlik:*pis kız, sümüklü kız, pasaklı kız,*

v. yanak:*al yanaklı kız, pembe yanaklı kız, kırmızı yanaklı kız,*

vi. yüz: *...yüzlü kız (gül, merak, yaramaz vb.), ... suratlı kız (maymun, ekşimik), çopur kız*

vii. fantastik biçim: ağaç gövdeli kız

Giysi:...şapkalı kız, tokalı kız, ... giysili kız (renk renk, tülden, süslü vb.), allı pullu kız, .. giyen kız (pabuç, kazak vb.), yemenili kız, garip kılıklı kız, giysi giymiş kız, giyinmiş kız, bürünmüş kız (hırka vb.), bereli kız, ... giymiş kız,

Sağlık*: sağlıklı kız, kör kız, şaşı kız, hasta kız, veremli kız, sakat kız,

Yumuşaklık*: pamuk kız

3.4. Kişisel kimlik

Kişisel kimlik sosyal aktörlerin *duygu durumu*, *davranış özellikleri*, *akıl*, *ahlak* özellikleriyle ilgilidir. Kız kelimesinin sıfat eş dizimlileri daha çok duygu durumu ve davranış özellikleri üzerine yoğunlaşmıştır. Kız'ın davranış özelliklerinin temsilinde ağırlıklı olarak olumsuz vasıfların ortaya koyulduğu görülmektedir:

Duygu durumu: ağlayan kız, cana yakın kız, gülen kız, korku içindeki kız, çaresiz kız, üzgün kız, utangaç kız, sinirli kız, mutsuz kız, merhametli kız, ağlamaya hazır kız, dertli kız, gülümseyen kız, rahatlayan kız, korkan kız, sulu gözlü kız

Davranış özellikleri: yaramaz kız, çalışkan kız, şımarık kız, nazlı kız, tembel kız, uslu kız, güler yüzlü kız, becerikli kız, hınzır kız, zalim kız, altın/iyi yürekli kız, marifetli kız, hünerli kız, hamarat kız, güleç kız, sakar kız, haylaz kız, haşarı kız, geveze kız, düşünceli kız, anlayışlı kız

Akıl: akıllı kız, deli kız, aptal kız, salak kız, şaşkın kız, şaşıran kız, delişmen kız, akılsız kız, çılgın kız, şapşal kız, budala kız, sümsük kız

Ahlak: hanım kız, terbiyeli kız, terbiyesiz kız, ahlaksız kız, hafif kız, arsız kız

4. Değerlendirme

Değerlendirme (appraisement) toplumsal aktörlerin söylemde değerlendirilme biçimlerini içine alır [35,s.58]. Caldas-Coulthard ve Moon [24], kendi verilerinden hareketle Van Leeuwen'in [35] değerlendirme sınıfını genişleterek *görünüm değerlendirmeleri* (çekici, güzel, seksi) ve *genel değerlendirmeler* (iyi, hoş, harika) olmak üzere iki alt kümeye ayırır.

Kız kelimesi yaygın olarak genel değerlendirme bildiren sıfatlarla eş dizimlenir. Genel değerlendirme bildiren eş dizimlileri daha ziyade olumsuz temsiller içerirken, görünüm değerlendiriciler olumlu temsilleri yansıtmaktadır:

Genel değerlendiriciler: zavallı kız, tatlı kız, iyi kız, iyi kalpli kız, kötü kalpli kız, cici kız, şirin kız, hoş kız, canavar kız, melek kız, elmas kız, aslan kız, kem gözlü kız, şanslı kız, kara yazgılı kız, yaman kız, sıradan kız, güzel sesli kız, olgun kız, kötü kız, kıymetli kız, hain kız, gizemli kız, gıcık kız, bahtsız kız, asil kız, acayip kız

Görünüm değerlendiriciler: güzel kız, güzel gözlü kız, dünyalar güzeli kız, güzeller güzeli kız, çirkin kız, süslü kız

Yukarıda görüldüğü gibi görünüm değerlendiriciler arasında en yaygın olarak kullanılan ifade *güzel* sıfatıdır. Birlikte sıklıkla kullanımlarından Türk çocuk edebiyatı ürünlerinde *güzel kız* tasvirlerinde *güzellik* ve *beyazlık* arasında ilişki kurulduğu anlaşılmaktadır:

Kızının beyazlığı, güzelliği kadar meşhurdu.

Bir hoş edep, erkân, güleç yüzlü, akça pakça, hem güzelce kızcağızsın.

'Al bu çekmeceyi güleç yüzlü güzel kız, akça pakça uslu kız.

Ay bu ak kız da bir güzel, bir güzel.

Süt beyaz rengindeki gövdesiyle gerçekten de bir masal kuşu ya da peri kızı gibi.

Bunun tayfası yirmi yaşını geçmemiş beyaz ve güzel gençlerden kırk kız, kırk oğlan olacak

Buna paralel olarak *karalık* da *çirkin kız* tasvirlerinde ön plana çıkar:

Padişahı da, oğlunu da çok severlerdi, padişahın biricik oğlunun böyle

çirkin bir kara kızla evlendiğini görünce içleri sızladı, suratları asıldı.

Çocuk edebiyatı ürünlerinde *güzel*, *beğenilen*, *âşık olunan kız* tasvirlerinde yer verilen bir başka unsur da *sarı saçtır*. Sarı saçlar genellikle uzun olarak betimlenir:

'Şu kız,' dedi. 'Gördün mü? Hani, uzun, sarı saçlı olan. Onu çok beğendim. Keşke benim eşim olsa.'

Ama bu sarı saçlı, beyaz tenli, kelebekler gibi uçuşan kız bana yaklaştıkça, gizli bir ürperti duyuyordum.

Özellikle grup başkanı olduktan sonra, bu sarı saçlı, mavi gözlü güzel kız kendisini sıkça arar olmuştum.

Her şey hazır olunca, pembe yanaklı, sarı saçlı güzel kız arabaya binmiş...

Pembe yanaklı, sarı saçlı, güzel kız çok ama çok sevinmiş.

İri mavi gözlü, berrak yüzlü, sarı saçları omuzlarına dökülen çok güzel bir kız.

5. İsimlendirme

Edebî eserlerde, roman kahramanlarının 'uydurma' adları yazar tarafından genellikle nedeni olarak verilir [37, s. 145]. Yazar eserinde kullanacağı isimleri kurgularken özel isimlerin kişinin mensubu olduğu çevrenin hayata bakışını, dinî, sosyal, kültürel özelliklerini, örf, âdet ve geleneklerini, politik veya ideolojik görüşlerini yansıtacağı gerçeğini göz önünde bulundurur ve toplumun adlandırma kodlarını kullanır [38, s.283-296]. Bu durumda kurgulanmış yapının sahip olduğu isim sadece bir etiket şeklinde değil onun varlığının önemli bir parçası olarak görülmelidir.

Bir sosyal aktörün özellikle belirli bir bağlamda yalnızca belirli bir sınıfı temsil etmesi veya belirli bir işlevi yerine getirmesi durumunda isimlendirmede, özel adlar dışındaki ögeler kullanılabilir. Bu tarz *isimlendirmeler* (nomination), isimlendirme ve sınıflandırma arasında bulanık bir ayrım çizgisi oluşturur [35, s. 53]. TÇYD üzerinde yapılan araştırmada *kız* kelimesiyle yapılmış 48 farklı isimlendirme tespit edilmiştir. Bu isimlendirmelerde kahramanlar ve isim arasında biçimbilimsel ilişki kurulmuş yani seçilen özel isimlerin yansıtmış olduğu çağrışımlar ve sağladığı veriler anlatı kişisiyle ilişkilendirilmiştir [39, s. 115–167] *Hatice Kız, Gülnaz Kız, Burcu Kız, Ayça Kız, Zehra Kız* gibi özel isim+kız kelimesiyle birlikte oluşturulan örneklerde *kız* kelimesi unvan olarak kullanılmıştır. Sıfat tamlaması şeklinde yapılan isimlendirmelerde ise *kız* kelimesiyle toplumsal bir sınıf temsili gerçekleştirilirken, isimlendirmenin ilk unsuruyla özellikle karakterin tür ve fiziksel kimlik özellikleri ön plana çıkartılmıştır. İsimlendirmede kullanılan sıfatlar Van Leuween'in [35] sosyal aktörler sınıflandırmasındaki sınıflandırmalara da gönderme yapılarak aşağıdaki şekilde listelenmiştir. Sosyal aktörlerin temsilinde, işlevselleştirme, kişisel kimlik ve değerlendirme sınıfından örneklere ender olarak rastlanırken görünüm açısından değerlendirmelerden istifade edilmemesi dikkat çekicidir:

İşlevselleştirme

Meslek + Kız: Hırsız Kız

İşlev + Kız: Vazo Yerleştiren Kız

Kimlik

Sınıflandırma

Fantastik Ögeler + Kız: Cin Kız, Sihirli Kız,

Bitki ismi+Kız: Kiraz Kız, Gül Kız, Nergis Kız, Çiçek Kız, Yonca Kız, Ağaç Kız

Hayvan ismi + Kız: Keçi Kız, Sülün Kız, Koyun Kız, Yılan Kız, Leylek Kız,

Parlak cisimler + Kız: Yıldız Kız, Sedef Kız, Güneş Kız

Fiziksel Kimlik

Boyut + Kız: Küçük Kız, Parmak Kız, Dev Kız, Tüy Kız

Renk + Kız: Mavi Kız, Maviş Kız, Kırmızı Kız, Ak Kız,

Giysi + Kız: Kırmızı Başlıklı Kız, Terlikli Kız, Güllü Kız, Kemik Tokalı Kız

Fiziksel Özellik: Menekşe Yaprığından İncinen Kız

Kişisel Kimlik

Duygusal durum+ Kız: İçli Kız Funda, Sinderella Olmak İsteyen Kız

Değerlendirme

Genel Değerlendirmeler: Can Kız, Muradına Ulaşamayan Kız

6. Bireyselleştirme ve Benzeşim

Sosyal aktörlerin, birey olarak mı yoksa grup olarak mı temsil edildiği önemlidir. Birinci durumda *bireyselleştirmeden* (individualisation), ikinci durumda ise *benzeşimden* (assimilation) söz etmek mümkündür. Bireysellik tekil yapılarla elde edilir [35, s. 48–50]. TÇYD’de bireyselleştirme özellikle ... *adındaki kız, denen kız, ... isimli kız, ... dedikleri kız, ...dediğim kız, ...adlı kız* kalıplarıyla ortaya koyulur:

Kardeşim düşünde Nergis adındaki kızını görmüş, ona tutulmuş.

Sahire adındaki kızın gözü yüksekteymiş.

Benzeşim ise çoğul ekleriyle ve çoğulluk ifade eden yapılarla kurulur [35, s. 48]. TÇYD’de yapılan sorguda kız kelimesinin yer aldığı örneklerin %10’unda kız kelimesi *+lar* çokluk eki almıştır. *Kız/Kızlar* ifadesinin benzeşim derecesi bazı kullanımlarda belgisiz sıfatlarla veya zamirlerle belirlenmiştir *her kız, bütün kızlar, tüm kızlar, kızların birçoğu, kızların çoğu, kızların tümü*. Ayrıca *kız* kelimesi belgisiz sıfatlarla sıklıkla eş dizimlenerek *her kız, birçok kız, hiçbir kız* şeklinde kullanılmıştır. Ayrıca *kız milleti, kız kısmı, bütün ülke kızları* gibi kullanımlarla da benzeşim sağlanmıştır. Bu kullanımlarda *kızların* genel temsili üzerine çıkarımlar yapmak mümkündür.

Kızların en sık rastlanılan temsili “yakışıklı, güçlü vb. erkeklere hayran olan kızlar”dır.

Benim bildiğim bütün kızlar zengin erkekleri sever.

Folklor öğretmeni, yakışıklı bir delikanlı, bütün kızlar ona hayran; o da lise sonlardan Berrin Abla’ya...

Hâlâ okul takımının gözbebeği, bütün kızlar peşinde.

Vezirim, her kızın gönlünde yatan yiğit, sizin gibi yakışıklı ve sevilen biridir.

“Yakışıklı, güçlü vb. erkeklere hayran olan kızlar”ın dikkat çeken bir alt grubu da “beğendiği erkeği pencereden izleyen kızlar”dır:

...evin önündeki alanda birbirinden yakışıklı, birbirinden güçlü genç adamlar cirit oynuyor, bütün kızlar da pencerelere yığılıp onlara bakıyorlardı.

Bütün kızlar, pencerelere yapışmış onu izliyoruz.

Kızların pencere önünde izleyici olarak temsili, kızın yaşam mekanı olarak evin merkeze alınmasının bir yansımasıdır. Nitekim derlemde çok sayıda örnekte kızlar “evde oturması gereken aile bireyleri” olarak temsil edilmektedir:

Kadın, kız kısmına evinde oturmak yaraşır...

...kız kısmını başı boş salarsan sokaklara; laf da atar elin adamı, peşine de düşer!...

Kız dediğin, baba evinden ya koca evine ya mezara gider!’

Kızların derlemde tespit edilen diğer temsilleri, kullanım sıklığına göre aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

(i) Okula gönderilmeyen kızlar

Yalnız o mu, köyün bütün kızları aynı. Buralarda kız kısmına okumak haram.

Peki bütün ülke kızları bu olanaktan yararlanabilecek mi? Yani okula gönderilmeyen bütün kızlar demek istiyorum.

Küçücük bir kızken ninesi, ‘Kız kısmı da okur muymuş’ deyip ortaokula göndermemiş annemi.

İsmet o tartışmayı çok iyi anımsamıyordu; ‘Kız kısmı okuyacak da ne olacak,’ deyip durmuştu babası.

(ii) Beğenilen/beğenilmeyen kızlar

Yoksa şimdi yaptığı gibi her kıza övgüler dizen gevezenin teki miydi?

O çocuğun, beğendiği her kıza asılma, asıldığı her kıza da cebinde hazır beklettiği mektuplardan birini vermek âdetiymiş.

Evlenmek için hiçbir kıyı beğenmezmiş.

Nasıl bir güzelliymiş ki bizim oğlan hiçbir kıyı beğenmiyor?

(iii) Evlenen /evlenmek isteyen kızlar

Ama geç, ama erken; her kıyın eninde sonunda gideceği yer, koca evidir.’

Çevremde gencecik yaşta evlenen o kadar çok kıy vardı ki.

Evlenmek istemiyor, istese ona bütün kıyılar varmak ister.

(iv) Süse ve süslenmeye meraklı kıyılar

Niçin her genç kıy gibi oda süslenmiyor?

Yılbaşı geldiğinde yürüyen merdivenleri tüm kıyaların bayılacağı şekilde süslenen, liseye gidenlerin neredeyse hiç ayrılmadıkları alışveriş merkezlerinden biri işte.

Her kıy çocuğu gibi süslenmeye çok meraklıydım.

Daha çok kıyılar bakıyordu taş aynalara.

(v) Küçük şeylerden korkan kıyılar

Fakat ne de olsa o bir kıydı ve hemen her kıy gibi fareden korkardı.

Kimse bir şey söylemese de, sanırım bütün kıyılar korkuyor.

Sınıfta çıkan tartışmalarda korkusuz görünen bütün kıyılar şimdi minik bir fare yüzünden çıktıkları sıraların üzerinde farenin masadan atladıktan sonra ne tarafa gittiğini anlamaya çalışıyorlardı.

(vi) Hayalci kıyılar

*Bu haliyle birçok kızı hayal âlemine sürükleyebilirdi.
Her kız çocuğu gibi benim de pembe pembe hayallerim vardı.
Oysa bütün kızlar peri kızı olmayı hayal eder.*

(vii) Orta sınıfa mensup kızlar

*Birçok kız, kadın yaptıkları bebekleri, ördükleri renk renk çorapları, eldivenleri; işledikleri incecik oyaları, masaların üzerinde sergilemişlerdi.
Dükkânımda çalışmak isteyen pek çok kız olduğu halde, ben Cansu'yu seçmiştim.*

Birçok kız olurdu evde, sayıları yediye varan, kimi de sekize, dokuzaya çıkan terzi çırakları.

Ya bu kasabadaki öbür kızlar gibi evde oturup, bütün gün pencere önünde nakış işleyeceksin ya da kendine bir ufuk açacaksın...

(viii) Erkeklerden farklı, düşman, zarar verici olarak kızlar

Çoğu kızlar tuhaf şeylerden hoşlanırlar, tuhaf, benzersiz görülmedik şeyler olsun da nasıl olursa olsun, derler.

Haklısınız, saçmaladım, bütün kızlar tuhaftır zaten.

Kız milletiyle konuşmaya başladın mı, yandın.

Anladım ki biz bu kız milletiyle başa çıkamayız.

7. Belirsizleştirme ve Farklılaştırma

Belirsizlik (indetermination), sosyal aktörler belirsiz, anonim bireyler veya gruplar olarak temsil edildiğinde, farklılaştırma (differentiation) kimlikleri şu veya bu şekilde belirlendiğinde ortaya çıkar [35, s. 51]. Belirsizlik genellikle bazı, birkaç, kimi vb. belgisiz sıfatlarla gerçekleştirilmiştir. Derlemde kız'ın nadiren belirsiz biçimde temsil edildiği görülmektedir (%0,07):

Bazı kızlar, sevmedikleri, yüzünü bile görmeye dayanamadıkları bir erkekle evlendirilmeye nasıl karşı çıkacaklarını, ne yapmaları gerektiğini soruyorlardı.

Ama sınıftaki bazı kızlar korsanlardan korkabilir.

İyi de ben bazı kızların hava atıp durmasına illet oluyorum.

Kimi kızlar sigara içiyor, kimileri sevgililerinden gelen mektuplarını saklıyorlar dolapta; bir de sıkça hırsızlık olduğundan, çalınan eşyaları arıyorlar.

Kimi kızlar testilerini omuzlayıp evlerine yollandılar.

Kızların bazıları, işe giden analarının yerine, ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenmişlerdi.

Oysa daha önceki yıllarda, mahalleden birkaç kız kentteki liseye gitmişti.

Farklılaştırma, bireysel bir sosyal aktörü veya sosyal aktörler grubunu benzer bir aktör veya gruptan açıkça farklılaştırır, "ben" ile "öteki" veya

"biz" ile "onlar" arasındaki farkı yaratır. Derlemde *kız* kelimesiyle *başka*, *diğer*, *öbür*, *kendi* gibi ifadelerle oluşturulan farklılaşma örnekleri ise nispeten yaygındır (%1):

Benim geldiğim yerde kızıl saçlı başka kızlar da var.

Kenarda Merve, Funda ve diğer kızlar vardı.

Hem de öbür kızlarla aynı kumaştan manto giymek hiç hoşuma gitmez.

Van Leeuwen'in [35, s. 52] orta sınıf çocuklarını hedefleyen çocuk hikâyeleri ve kitlesel pazar odaklı çocuk hikâyeleri arasında yapmış olduğu karşılaştırmada orta sınıf çocuklarını hedefleyen çocuk hikâyelerinde sosyal aktörlerin daha fazla farklılaştırma yoluyla sunulduğunu ortaya koymuştur. Bu durumu orta sınıf çocuklarının kendilerini 'diğer çocuklardan' farklı bireyler olarak görmeye teşvik edilmesiyle açıklar. Çocuğun kendini keşfetmesi ve benzersiz olmadığını anlamasıyla oluşan kimlik krizini yansıttığını ifade eder. Öte yandan, ona göre kitlesel pazar odaklı hikâyelerin okuyucularının, farklılaşmaya değil başarılı bir şekilde uyum sağlama yeteneklerinden zevk almaya teşvik edildiğini ileri sürer. Van Leeuwen'nin [35] çıkarımları derlemde *kız*'ın işlevselleştirilme temsillerinde ortaya koyulan ilişkin bulgularla-*kız*'ın daha çok orta sınıfta beden gücüyle veya hizmet sektöründe çalışan bir sınıfı yansımasıyla paralellik göstermektedir.

Sonuç

Sosyal kişilik birey olarak tek başına pek çok işlevi yerine getiren eylem içindeki bir yapıdır. Bu bakış açısından kişi, oynadığı tüm rollerin bileşimi olan, bir toplam genelleşmiş role sahiptir [40, s.104]. Bu çalışmada Türk çocuk edebiyatı eserlerinde *kız* kelimesinin eş dizimlenme özellikleri, Van Leeuwen'in [35] sosyal pratiklerin söylemlere nasıl dönüştürüldüğüne ilişkin öncü çalışması temel alınarak anlam ve işlev bakımından sınıflandırılmıştır. İnceleme sonucunda ulaşılan sonuçlar aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

(i) Türk çocuk edebiyatı eserlerinde *kız* kelimesi sözlük tanımlarında belirlenmiş [+EVLENMEMİŞ], [+ÇOCUK], [+GENÇ] sınırlamalarının tam tersine [+YAŞLI] [+YETİŞKİN] [-EVLENMEMİŞ] sınırlılıklarıyla kullanılarak birbirine zıt sayılabilecek çok sayıda temsili içine almaktadır.

(ii) Meslek ve işlev temsillerinden hareketle *kız*'ın daha çok akademik eğitim gerektirmeyen, beden gücüyle veya hizmet sektörüyle ilişkili bir işte çalıştığını, orta ya da alt sınıfa dahil olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca derlemdeki kullanımlardan evlenme ile ilgili

kavramların da *kızlarla* ilişkili bir işlev olarak görüldüğü anlaşılmaktadır: *gelinlik kız, gelin olacak kız, nişanlın olacak kız, birine verilecek kız*.

(iii) Anlam yapısı açısından belirli bir yaş grubunu içine almasına rağmen *kız* sözcüğü en çok yaş bildiren sıfatlarla eş dizimlenmektedir. Bu durum *kız*'ın sosyal rollerinin yaş aralıklarına göre farklılaştığı şeklinde yorumlanabilir. Bununla birlikte bu konuda daha detaylı bir inceleme yapmak gerekmektedir.

(iv) *Kız* kimliği en çok *evlenecek kız, evleneceğim kız, gelin kız* gibi **örneklerle** evlilikle ilişkilendirilerek temsil edilmektedir. Bu bağlamda *alacağı kız, verdiği kız* gibi kızı metalaştıran söylemlere de yer verilmiştir (v) *Kız* kimliği sıklıkla kişisel ilişki bağlamında başkalarının beğenisi veya sevgisi ön plana çıkartılarak pasif bir nesne biçiminde temsil edilmiştir: *sevdiği kız, beğendiği kız, hoşlandığı kız, sevdiğin kız vb.*

(vi) Van Leeuwen'in [35] sosyal aktörlerin temsil sınıflandırmasında yer almamakla birlikte örneklerin sayısal oranından hareketle Türk çocuk edebiyatında *mekân* ve *kız* arasında ilişkisel bir kimlik bulunduğu söylenebilir. *Sınıftaki kız, saraydaki kız, filmdeki kız, evdeki kız*, gibi kullanımlar kızı pasifleştirmekte, her türlü kimlik özelliğinden soyutlayarak bir mekâna bağlamaktadır.

(vii) Türk çocuk edebiyatı eserlerinde kızın temsilinde fiziksel kimliği ön plandadır.

(viii) *Kızın* kişisel kimliği özellikle duygu durumu ve davranış özellikleriyle temsil edilmektedir. *Kız* daha çok üzüntülü olarak temsil edilir. Ayrıca duygu durumu ile ilgili temsiller duygusal gerilim, sevecenlik, anlayış ve merhamet üzerine yoğunlaşmıştır.

(ix) *Kız* toplum içindeki davranışları açısından daha çok toplumda gereken güven ve cesareti kendinde bulamayan, rahat konuşamayan ve rahat davranamayan utangaç bir yapıda temsil edilir. Utangaçlığın saflıkla ilişkilendirilerek olumlanması dikkat çekicidir. *Utangaçlığın* zıttını temsil eden *şımarıklık* olumsuzken şımarıklığın bir boyutu olan *nazlılık* olumludur. *Nazlılık* çoğunlukla *güzellikle* ilişkili ifadelerle eş dizimlenir.

(x) Sosyal bir aktör olarak *kızın* kişisel kimliği *tembellik, beceriksizlik, hamaratlık* gibi çalışmaya yönelik tutumları açısından da temsil edilir.

(xi) *Kızın* kişisel kimliği mental açıdan değerlendirilirken *deli kız, aptal kız, salak kız, akılsız kız, şapşal kız, budala kız, sümsük kız* gibi çok sayıda olumsuz sıfatla nitelendirilmiştir.

(xii) *Kız*'ın genel değerlendiricileri çeşitlilik göstermekteyken, görünüm değerlendiricileri *güzellik* üzerine yoğunlaşmıştır. *Güzel kız* ve *çirkin kız* ifadelerinin eş dizim özelliklerinin incelenmesiyle *güzellik* ile

uzun sarı saç ve beyaz tenin, çirkinlik ile ise *karalık* arasında bir ilişki kurulduğu görülmüştür.

(xiv) İsim+Kız yapısıyla kurulan kahramanların isimlendirmelerinde *kız* kelimesiyle toplumsal bir sınıf temsili gerçekleştirilirken, isimlendirmenin ilk unsuruyla özellikle karakterin tür ve fiziksel kimlik özellikleri ön plana çıkartılmıştır.

(xv) Benzeşim içeren kullanımlarda *kızların* genel temsili üzerine yapılan çıkarımların tamamı toplumsal cinsiyet kalıplarını yansıtmaktadır. Bu bağlamda eşitlikçi tek bir söyleme bile rastlanmamıştır.

(xvi) Derlemde *kız* daha çok farklılaştırılarak temsil edilmiştir. Bu durum kitapların çocukları uyum sağlamaya değil daha çok kendilerini toplumdan farklılaştırmaya teşvik ettiğini ortaya koymaktadır.

Tüm bu bulgular Türk çocuk edebiyatı eserlerinin çocukların zihninde toplumsal cinsiyet kalıpları çerçevesinde çizilen bir *kız* prototipi oluşmasına sebebiyet verebileceğini ortaya koymaktadır. Türk çocuk edebiyatı eserlerinde cinsiyet temsilleri üzerinde farklı bakış açılarıyla çalışılarak cinsiyetçi söylem kalıpları ayrıntılı biçimde ortaya koyulmalı, yazarların, okurların, yayınevlerinin ve kitapevlerinin bu konuda bilinçlendirilmesi sağlanmalıdır.

Bu çalışmayla edebî metinlerde toplumsal aktörlerin temsil biçimlerinin incelenmesinde ve toplumsal tutumların tespitinde eş dizim çözümlemesinin işlevsel bir yöntem olduğu görülmüştür. Bununla birlikte eş dizimlilerin tespitinde kullanılan programların Türkçe karakterlerin bulunduğu bir metin dosyasını incelemede sorun yaşadığı gözlemlenmiştir. Ayrıca anahtar kelimenin otuz bini aşan eş dizimlisinin kavram alanlarına göre manuel olarak sınıflandırılmasının fazla miktarda emek ve zaman gerektirdiği ve öznel değerlendirme riski taşıdığı belirlenmiştir. Bu doğrultuda derlem dil bilim ve eş dizim çözümlemelerinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi için Türkçeyi temel alan bir eş dizim analizi uygulamasının yanı sıra tespit edilen eş dizimlilerin kavram alanlarına göre sınıflandırmasında nesnellüğün sağlanacağı otomatik bir etiketleme sistemi geliştirilmesinin gerekli olduğu görülmüştür.

Kaynaklar

1. Aydın, B. *Çocuk ve ergen psikolojisi*. Ankara: Nobel. 2013.
2. Bee, H. & Boyd, D. *Çocuk gelişim psikolojisi* (1. Basım). (Çev. Gündüz, O.) İstanbul: Kaknüs Yayınları. 2009.
3. Dökmen, Z. Y. *Toplumsal Cinsiyet: Sosyal Psikolojik Açıklamalar*, İstanbul: Remzi Kitapevi. 2015.
4. Ecevit, Y. ve Karkın N. *Toplumsal cinsiyet sosyolojisi*. *Anadolu Üniv.* Eskişehir: Web Ofset. 2011.

5. Vatandaş, C. Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. İstanbul Journal of Sociological Studies, 2011. 0 (35) 29-56
6. Sever, S. ve Aslan, C. Çocuk edebiyatı yapıtlarında karakter çerçevesinin oluşturulmasında cinsiyet rollerinin sunuluşu. III. Ulusal Çocuk ve Gençlik Edebiyatı Sempozyumu: Bildiriler ve Atölye Çalışmaları (Yay. Haz: S. Sever vd.). Ankara: AÜ Basımevi, 691-703). 2012.
7. Güleç, H. Ve Geçgel, H. *Çocuk edebiyatı* (2. Baskı). Ankara: Kök Yayıncılık. 2006.
8. Uzuner Yurt, S. Sevim Ak'ın öykülerinin eğitsel değerinin incelenmesi, Yayınlanmamış doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2013.
9. Tankut, Tülin. Çocuk Edebiyat ve Cinsiyet Ayrımcılığı. UÇKS, 2000. s. 566–572.
10. Scott, Kathryn P., Feldman-Summers Shirley. Children's Reactions to Textbook Stories in Which Females Are Portrayed in Traditionally Male Roles. *Journal of Educational Psychology*. 31 May. 1979.
11. Ashton, E. Measures of Play Behavior: The Influence of Sex-role Stereotyped Children's Books. 1983. *Sex Roles* 9.1: 43-47.
12. Green, Vanessa A., Rebecca Bigler & Di Catherwood. The Variability and Flexibility of Gender-Typed Toy Play: A Close Look at Children's Behavioral Responses to Counterstereotypic Models. 2004. *Sex Roles* 51.7/8: 371–386.
13. Lynn S.Liben - Rebecca S.Bigler - Holleen R.Krogh. Pink and Blue Collar Jobs: Children's Judgments of Job Status and Job Aspirations in Relation to Sex of Worker. *Journal of Experimental Child Psychology*. 2001. (79), 346–363
14. Nhundu, T.J. Mitigating Gender-typed Occupational Preferences of Zimbabwean Primary School Children: The Use of Biographical Sketches and Portrayals of Female Role Models. 2007. *Sex Roles* (56) 639–649.
15. Şıvgın, N. Cinsiyet Rollerini Eğitim Etkinliklerinin Anasınıfına Devam Eden 60–72 Aylık Çocukların Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargılarına Etkisinin İncelenmesi. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara. 2015.
16. Aslan, C. “An Analysis of the Presentation of Women in 100 Basic Literary Works in Turkey”. Eğitim Araştırmaları Dergisi (Eurasian Journal of Educational Research), 2010). 38, 19–36.
17. Ölçer, E. Türkiye masallarında toplumsal cinsiyet ve mekân ilişkisi. Doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara. 2003.
18. Sezer, Ö. Masallarda Toplumsal Cinsiyetin İşlenişi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı. Ankara. 2004.
19. Köşeler, F. Okul öncesi öykü ve masal kitaplarında toplumsal cinsiyet olgusu (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın. 2009.
20. Gün, B. Masallara feminist bir bakış ve cinsiyet meseleleri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2008.
21. Göl, M., Çocuk edebiyatında cinsiyet rolleri: Mustafa Ruhi Şirin ve Ayla Çınaroğlu'nun eserleri (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon. 2011.
22. Roberts, Patricia L. Cecil, Nancy L. Alexander, Sharon. *Gender Positive: A teachers' and Librarians' Guide to Nonstereotyped Children' Literature*. McFarland & Company: North Caroline. 1993.

23. Pearce, M. 'Investigating the Collocational Behaviour of MAN and WOMAN in the BNC Using Sketch Engine', *Corpora*, 2008, 3(1): 1–29.
24. Caldas-Coulthard, C. R. and Moon, R. "'Curvy, Hunky, Kinky": Using Corpora as Tools for Critical Analysis', *Discourse and Society*, 2010, 21(2): 99–133.
25. Herdağdelen, A. and Baroni, M. 'Stereotypical Gender Actions Can Be Extracted from Web Text', *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 2011, 62(9): 1741–9.
26. Macalister, J. 'Flower-girl and Bugler-boy No More: Changing Gender Representation in Writing for Children', *Corpora*, 2011, 6(1): 25–44.
27. Baker, P., *Using Corpora to Analyze Gender*, Bloomsbury Publishing. 2014.
28. Sinclair, J. McH. *Corpus, Concordance, Collocation*. Oxford University Press. 1991.
29. Hoey, M. *Pattern of Lexis in Text*, Oxford: Oxford University Press. 1991.
30. Toolan, M. *Narrative Progression in the Short Story*, Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 2009.
31. Louw B. *Literary Worlds as Collocation*. In: Watson G., Zyngier S. (eds) *Literature and Stylistics for Language Learners*. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230624856_8 2007.
32. Anthony, L. *AntConc*. Tokyo, Japan: Waseda University. – <s://www.laurenceanthony.net/software/antconc/>. 2019.
33. Scott, M., *WordSmith Tools version 8*, Stroud: Lexical Analysis Software, 2020.
34. *Türk Çocuk Yazını Derlemi (TÇYD)*, <http://turkcederlem.mersin.edu.tr/cocuk/>
35. Van Leeuwen, T. 'The Representation of Social Actors.' In *Texts and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis*, ed. by Carmen Rosa Caldas-Coulthard & Malcolm Coulthard, 32–70. London: Routledge. 1996.
36. TDK Güncel Türkçe Sözlük (GTS), <https://sozluk.gov.tr/>
37. Kıran, A. ve Kıran Z. *Yazınsal Okuma Süreçleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara. 2003.
38. Carlson, M. "The semiotics of character names in the drama". *Semiotica*. Vol. 1983, 44. No. 3-4. 283-296.
39. Hamon, P. "Pour un statut sémiologique du personnage" In *Poétique du récit*, edited by Roland Barthes, Wolfgang Kayser and Wayne C. Booth, 115-167. Paris: Editions du Seuil. 1977.
40. Fichter, J. *Sosyoloji Nedir*. Attila Kitabevi. Ankara. 1994.

Андатпа

Балалар әдебиетіндегі шығармалар балаларды өмірге дайындау, оларға үлгі болу және тәжірибе арттыруы үшін маңызды орынға ие. Бала қай жаста болса да оқыған әңгімелерінің кейіпкерлерімен жақындасып осы кейіпкерлерден үлгі алады. Балалардың күнделікті өмірінде орын алып жатқан мәселелер шешімінде рөл атқарған тәжірибелерінде қиялындағы кейіпкерлердің орны ерекше. Балалар ойындағы көптеген сұрақтарға оқыған әдеби шығармалардың кейіпкерлері арқылы шешім іздейді. Бұл мақала түркі дүниесі балалар әдебиетіндегі қыз бала ұғымын әр түрлі формаларда қарастыруды жоспарлап отырған мақалалардың бірі. Мақалада түркі дүниесі балалар әдебиетінде қыз бала ұғымының қалай орын алғандығы гендерлік теңдік жағынан қарастырылған. Зерттеуде үлкен дереккөз негізінде объективті және жалпы нәтижелерге қол жеткізу үшін ортақ шешім тудыратын әдістер қарастырылды. Бұл тұрғыда ең алдымен түркі дүниесі балалар әдебиетіндегі қыз бала ұғымы жайлы ең негізгі зерттеулердің бірі болған «*Türk Çocuk Yazını Derlemindeki*» кітабындағы қыз бала ұғымына қатысты сөз тіркестері қарастырылды. Одан кейін Ван Леуеннің (1996) әлеуметтік субъектілердің көмегімен маңыздылығы көрсетілген анықтау, функционалдау, тұлға ретінде бағалау, оған ат қою, даралау сияқты бірнеше категорияларда бағаланды. Зерттеу нәтижесінде түркі дүниесіндегі балалар әдебиетінде орын алған ортақ формалар балалардың ой-өрісінде қоғамдық гендерлік формаларға сай суреттелген қыз бала прототипінің қалыптасуына себеп болғаны нақтыланды.

Кілт сөздер: Балалар әдебиеті, әлеуметтік субъект ретінде қызбала, қоғамдық гендер мәселесі, гендерлік рөлдер.

(Ш. ПИЛТЕН УФУК, Г. ПИЛТЕН. ТҮРКІ ДҮНИЕСІ БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТİNДЕГІ ҚОҒАМДЫҚ ГЕНДЕРЛІК МӘСЕЛЕЛЕР: ӘЛЕУМЕТТІК СУБЪЕКТ РЕТİNДЕ ҚЫЗ БАЛАНЫҢ ОРНЫ)

Аннотация

Продукция детской литературы выполняет важную функцию подготовки детей к жизни, показывая им пример и давая им опыт. Независимо от возрастной группы ребенок идентифицирует себя с героями прочитанных им рассказов и создает себе модель из этих персонажей. Вымышленные персонажи играют важную роль в том, чтобы помочь детям приобрести необходимые навыки для решения проблем, с которыми они сталкиваются в повседневной жизни. Через этих персонажей в книгах дети ищут ответы на вопросы, возникающие в их сознании. Это исследование является первым из серии исследований, в которых планируется изучить концепцию *девочки* в турецкой (тюркской) детской литературе в разных измерениях. В этой статье было исследовано как концепция девочки представлена в турецкой (тюркской) детской литературе в контексте гендера и гендерных ролей. В исследовании использовался метод анализа словосочетаний с корпусным подходом с целью достижения объективных и более обобщающих результатов на основе большой базы данных. В этом контексте, прежде всего, были определены словосочетания *девочки* в Корпусе турецкой (тюркской) детской литературы, а затем оценены с точки зрения сверхдетерминации, идентификации, оценки, номинации, индивидуализации, категории ассимиляции, неопределенности и дифференциации, важность которых Тео Ван Леуен (1996) подчеркивал в репрезентации социальных актёров. В результате исследования было выявлено, что словосочетания в турецкой (тюркской) детской литературе могут стать причиной формирования прообраза девочки, нарисованного в сознании детей в рамках гендерных стереотипов.

Ключевые слова: детская литература, девочка как социальный актёр, гендер, гендерные роли.

(Ш. ПИЛТЕН УФУК, Г. ПИЛТЕН. ГЕНДЕР В ТУРЕЦКОЙ (ТЮРКСКОЙ) ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ОБРАЗ ДЕВОЧКИ КАК СОЦИАЛЬНОГО АКТЁРА)